

BROX, HABERMAS OG OFFENTLIGHETENS FORFALL

Øyvind Stokke, UiT Norges arktiske universitet og Inger-Elin Øye

Med utgangspunkt i boken Vår kollektive dårskap leser vi Brox i lys av offentlighetens mest kjente teoretiker, filosofen Jürgen Habermas (1929–2026).¹ For begge er offentligheten livsnerven i demokratiet, og dens forfall viser demokratiets sårbarhet. I eksempler som spenner fra norsk fiskeri- og havbrukspolitikk til fattigdom og hvordan medier endres med tek-gigantene i Silicon Valley, ser vi på offentlighetens grunnbetingelser og hva som truer dem.

Innledning

Vår kollektive dårskap åpner slik: «Den offentlige samtalen er selve den energiskapende livsprosessen i et demokratisk samfunn [...]. Uten debattformer som avslører og avliver falske argumenter, og skjerper og synliggjør de gode, degenererer demokratiet til tomme ritualer.» Fokuset er på prosesser og maktforhold som fører til at det offentlige ordskiftet brakklegges, perverteres og svikter i å speile ulike gruppers og fellesskapets interesser.²

Ved bruk av gjenkjennelige debatter fra 1970-tallet til millenniumsskiftet henvender Ottar Brox seg til et bredt publikum. Et popularise-

¹ Jürgen Habermas døde 14.03.2026, 96 år gammel, og rett etter at vi hadde skrevet dette kapittelet.

² Brox 2003: 5.

rende format forklarer mangelen på både referanser, litteraturliste og en teoretisk tilnærming til offentligheten. Jürgen Habermas nevnes kun flyktig, men det er slående likheter mellom Brox' og Habermas' analyser. Vi ønsker å utdype og løfte Brox' analyse av norske forhold med referanse til Habermas, vår tids mest innflytelsesrike teoretiker på området offentlighet og demokrati. Vi bygger på hans og Frankfurterskolens kritiske teori om ensidige moderniseringsprosesser som truer en offentlighet forankret i det intersubjektive, kommuniserende mennesket.

Marxisme og/eller samfunnsbilder?

Brox posisjonerer seg tidlig i boken mot en snever historisk-materialistisk marxistisk analyse der menneskets klasseposisjon er bestemmende for dets interesser og synspunkter.³ Han bruker mye plass på betydningen av meningsdannelse og på å forklare betydningen av «samfunnsbilder», «representasjoner», «kart» og «modeller» av den sosiale virkeligheten. Det er ikke bare klasseposisjonen vår som virker inn på hvordan vi orienterer oss i verden, samhandler med andre, deltar i samfunnslivet og velger politisk.⁴

Klasseperspektivet er likevel en rød tråd gjennom boken, også når Brox bruker seg selv som eksempel. I løpet av én dag i 1947, i møte med en ung mann som forteller om oppveksten under fattige kår i Gratangen i Sør-Troms, får han et nytt verdensbilde og politisk syn. Fra å sympatisere med det gamle Venstre, slik foreldrene gjorde, blir han sosialdemokrat.⁵ Slik viser Brox at samfunnsbilder ikke er et avtrykk av klassebakgrunn alene. De skiftes ut, forsterkes, modifiseres eller vedlikeholdes gjennom samhandling, på møteplasser og på andre måter der vi eksponeres for andres meninger.⁶

I det Brox kaller vårt opinionsstyrte demokrati, tillegger han samfunnsbilder og kunnskap også et stort maktpotensial. I personlige relasjoner og på arenaer hvor samfunnsbilder og kunnskap produseres og formidles, ska-

³ Brox legger større vekt på betydningen av «overbygning» – ideologier og ideer – enn på betydningen av «basis» – systemet av produksjonsforhold og produksjonsrelasjoner, der sistnevnte er drivkraften i historien (ifølge den historisk-materialistiske marxistiske analysen). Posisjonen samsvarer slik med Frankfurterskolens og Habermas' posisjon.

⁴ Brox 2003: 16.

⁵ Brox 2003: 15.

⁶ Brox 2003: 18.

pes en felles forståelse og felles kunnskap som danner grunnlaget for politiske beslutninger.⁷ Disse kan være uttrykk for en ensidig, mangelfull eller amputert kunnskap som dominerer ved å tjene bestemte interesser. Den dominerende kunnskapen kan også være en tilslørt maktfaktor i egenskap av å bli tatt for gitt under en tilsynelatende mangel på alternativer.⁸

Derfor er en velfungerende offentlighet der påstander og argumenter gjennomlyses, og motvirker at sterke maktinteresser får dominere, et vilkår for et velfungerende demokrati. Dersom offentligheten forfaller, får vi et svekket demokrati. Det kan bane vei for andre styreformer som diktatur eller oligarki.

Saklighetsidealet og herredømmefri kommunikasjon

Den altoverskyggende erfaringen med nazismen er bakgrunnen for erkjennelsen av hvor avgjørende offentligheten er for demokratiet. Offentlighetens idealer omfatter mer enn ytringsfrihet. De bygger på saklighet og på at ulike synspunkter og interesser kan få utspille seg i en herredømmefri kommunikasjon.

Hitler ble valgt til rikskansler gjennom frie, demokratiske valg i 1933. En tysk rettstat og demokratiske institusjoner under Weimarrepublikken viste seg å være utilstrekkelige i å hindre utviklingen til et nazidiktatur. Disse erfaringene førte til en mobilisering, særlig hos tyskspråklige intellektuelle og akademikere. I Norge ble saklighetslæren til filosofen Arne Næss pensum til examen philosophicum som del av et filosofisk program rettet mot å forberede norske studenter på rollen som demokratiske borgere.⁹ Saklighetskravene skjerpet evnen til logisk tenkning, klar kommunikasjon og saklig argumentasjon. Brox refererer til saklighetslæren som et grunnlag for hans forståelse av offentligheten.

Den unge Næss var inspirert av Wienerkretsen, en gruppe vitenskapsmenn og filosofer som forsvarte empirisk basert kunnskap og rasjonalitet mot metafysiske spekulasjoner om tysk kulturs overlegenhet i mellomkrigstidens Wien. I Tyskland gikk den marxistisk orienterte Frankfurterskolen fra et klassisk marxistisk fokus på «basis» – produksjonsforhold og produk-

⁷ Brox 2003: 24–26.

⁸ Brox 2003: 31.

⁹ For en presentasjon av dette programmet, se historiker Fredrik W. Thues avhandling *Empirisme og demokrati* fra 1992, senere utgitt på Universitetsforlaget i Det blå bibliotek (Thue 1997).

tivkrefter – til «overbygning», bevissthet og mennesket som konsument. Deres kritikk av kapitalismens kulturindustri og hvordan nye massemedier som radio og kino effektivt kunne manipulere massene, underbygge kritikken av nazistisk propaganda.¹⁰ I Habermas' klassiske verk *Borgerlig offentlighet*¹¹ skildres offentlighetens forfall som overgangen fra «et resonnerende til et konsumerende publikum» i Frankfurterskolens ånd.

Modellen for Habermas' offentlighet er herredømmefri kommunikasjon, en form for diskusjon, utveksling av meninger og resonnement han sporet tilbake til kaffehusene, salongene og andre møteplasser for borgerskapet i det attende århundre.¹² Her ble meninger og synspunkter utvekslet, ikke under forutsetning av likhet i status, men ved at det ble sett bort fra all status. Slik kunne argumentets autoritet vinne over det sosiale hierarkiets autoritet.¹³ Diskusjonene satte spørsmålstegn ved områder som hittil ikke hadde blitt forstått som problematiske, og ved en allment godtatt fellesforståelse. Oppfatninger om religion, filosofi, kunst og litteratur ble gjenstand for publikums kritiske meningsutveksling og var ikke forbeholdt øvrighetens tolkningsmonopol. I Tyskland ble særlig kunstkritikk en modell for en interessefri, kommunikativ fornuft forankret i et intersubjektivt menneskesyn.¹⁴ Humboldt-universitetets opprettelse i 1810 bygde på en slik «interessefri» søken etter sannhet og kunnskap for deres egen del, ikke ut ifra nytte, som ble institusjonalisert i undervisning og forskning.¹⁵ Universitetets idealer for akademisk dispudd og disputas – basert på kritikk og motstridende argumenter som spisser og klargjør – er gjenkjennelig i den enighetssøkende offentligheten der det bedre argumentets «tvangsløse

¹⁰ Adorno og Horkheimer 1991 [1969].

¹¹ Den første utgaven utgitt på et annet språk enn tysk var den norske i 1971.

¹² Den politiske offentligheten blir her arnestedet for en herredømmefri kommunikasjon «fordi privatfolks offentlige resonnement overbevisende påstår å ha karakteren av tvangsfri (gewaltlos) oppdagelse av det som samtidig er riktig og rett [...]». Debatten skal overføre 'voluntas' i en 'ratio', som framstiller seg i de private argumenters offentlige konkurranse som konsensus over det som er praktisk nødvendig i den allmenne interesse». Habermas 1971 [1962]: 25. Offentligheten danner en tredje sfære ved siden av staten og økonomien, samtidig som den retter seg mot den offentlige makten.

¹³ Habermas 1971 [1962]: 33.

¹⁴ Se Habermas 1985: 59–62 om betydningen av Schillers estetiske teori for den marxistiske tradisjonen. Habermas står i. Kunstens betydning gjenspeiler Tysklands sosiale utvikling der et dannelsesborgerskap, og ikke et handelsborgerskap, dominerte den borgerlige offentlighetens gyldne år fra slutten av 1700-tallet og inn på 1800-tallet. I fravær av demokrati og parlamentarisme var det i kritiske diskusjoner om kunst – kunst som også kritisk tematiserte livsforhold slik Schillers litteratur og teateroppsetninger gjorde – at offentlighetens resonnerende publikum utfoldet seg. Hannah Arendt utpeker Kants tredje kritikk om estetisk erkjennelse som Kants egentlige politiske teori og modell for offentligheten.

¹⁵ Nipperdey 1983: 58–59, 470–472.

tvang» vinner frem. Offentligheten er ikke bare enighetssøkende, men skal også gi uttrykk for antagonistiske¹⁶ synspunkter og interesser.

Brox bruker det akademiske seminaret, og et spesifikt objektivitetsbegrep hentet fra Næss' saklighetslære, som modell for offentligheten. «En fremstilling er objektiv når den er så fullstendig at ingen forandrer oppfatning etter at noen har supplert den med et nytt argument.»¹⁷ Det innebærer en åpenhet i form av «'høring' eller en 'brainstorm', fritatt for stramme tidsrammer [...]. Alle legitime interesser og oppfatninger skal ha en rimelig sjanse til å komme fram, slik at både den interesserte allmennheten, forvaltningen og politikerne skal ha et best mulig grunnlag [...] for sine meninger».¹⁸

George Herbert Mead (1863-1931) var en amerikansk sosialpsykolog og atferdsforsker som studerte det kommuniserende og samhandlende mennesket. For Mead utgjorde evnen til å ta overta den andres perspektiv – «taking the attitude of the other» – kjernen i utviklingen av menneskelig språk og kommunikasjon.¹⁹ Vi eksponeres for andre perspektiver og nyanserer eller skifter dem ut, som når «mennesker møtes, for eksempel på en arbeidsplass [...] eksponeres de for motpartens argumenter, og får gode muligheter til å justere sine oppfatninger [...]. Etter arbeidstid går de kanskje på sine respektive partimøter, og dit bringer de med seg de argumentene de har vært eksponert for på jobben» slik at deres «partikamerater kan bli oppmerksomme på motforestillinger».²⁰

I sin senere teori om deliberativt demokrati bygger Habermas på Mead og moderne språkfilosofi når han innfører begrepet *kommunikativ rasjonalitet* for å forklare hvordan aktører endrer mening og kollektiv handling blir mulig. Aktører er rasjonelle når de relaterer seg til andre i ordskiftet

¹⁶ Habermas henter innsikten om det antagonistiske momentet ved offentligheten fra Hannah Arendts klassiker *Vita activa*. Etymologien til ordet «antagonisme» kommer fra det gammelgreske *anti*, som betyr «mot», og *agon*, som betyr «strid eller konkurranse». Antagonisme ble brukt i relasjon til krig eller sport. Semantisk omfatter antagonisme strid mellom fiender, altså mer enn sterke motsetninger. Begrepets semantikk er senere blitt utvidet til å omfatte andre menneskelige aktiviteter. Arendt rekonstruerer betingelsene for offentligheten på bakgrunn av den greske polis' skarpe verbale dueller som utfoldet seg med de frie borgerne som publikum. Habermas har videreutviklet det antagonistiske momentet i sin diskursteori, noe som oversees av kritikere som kun fokuserer på hans begrep om konsensus (enighet).

¹⁷ Brox 2003: 123.

¹⁸ Brox 2003: 123.

¹⁹ Mead 1967 [1934], se særlig Part III: The Self. Mead var sentral i norsk sosialantropologi og miljøet rundt Barth som Brox var forankret i.

²⁰ Brox 2003: 19.

ved å gi og forsvare grunner for å oppnå en innbyrdes forståelse av handlingssituasjonen (*Verständigung*).²¹

Noen rammebetingelser for offentligheten

Habermas opererer med flere økonomiske, kulturelle og sosiale rammebetingelser for offentligheten.²² Offentligheten er rommet for deliberasjon – meningsutveksling og diskusjon i samsvar med idealene skildret ovenfor. Utskillelsen av offentligheten mellom borgernes privatsfære på den ene siden og staten og markedet på den andre skal gjenspeiles i borgernes bevissthet og politiske kultur. Den forutsetter respekt for grunnloven og gjensidig respekt for hverandre som statsborgere og politiske motstandere. Det innebærer at motstandere ikke betraktes som fiender. Kulturen bygger også på en politisk sosialisering, inkludert historiske minner, for eksempel erfaringer med nazisme som påminnelse om hvor galt det kan gå dersom den politiske kulturen forvitrer.

Det forventes også at deliberasjon og politiske beslutninger skal foregå i spenningsfeltet mellom egeninteresse og fellesskapsorientering.²³ Ikke alt privat har offentlig interesse. Borgere skal heller ikke bare handle ut fra kortsiktig egeninteresse, men også ut fra solidaritet med medborgere og fellesskapets beste – jamfør den unge Brox som skifter politisk standpunkt. Det forutsettes også en viss sosial likhet, velferdsordninger og utsikter for å korrigere sosiale ulikheter. Dét er en motivasjon for bruken av statsborgerlige rettigheter. Habermas advarer mot en ond sirkel av resignasjon og manglende valgdeltakelse blant lavere klasser som radikaliseres dersom det ikke skjer.²⁴

Demokrati og offentlighet handler også om opplysning. Meningsutvekslingen har en lærings- og kunnskapsmessig funksjon. Da stemmeretten ble innført, var den forbeholdt selveiende menn med utdanning, disse alene ble regnet som rasjonelle.²⁵ I dag forventes lik mulighet til å

²¹ Habermas 1981: bd. I, kap. 1. I kommunikativ handling orienterer aktører seg etter *gyldighetskrav* i forhold til hva som er sant, normativt riktig og oppriktig (ment). I ulike situasjoner vil de ulike gyldighetskrav aktualiseres. Rasjonell kommunikasjon hviler på at aktøren kan gi grunner for det gyldighetskravet som deres ytring eller handling reiser – grunner som i neste omgang kan kritiseres og revideres i åpen debatt.

²² Habermas 2023: 26–27.

²³ Habermas 2023: 49–50.

²⁴ Habermas 2023: 28.

²⁵ Habermas 1971 [1962]: XIII.

kunne delta i meningsdannelsen som skal danne grunnlag for at de politiske beslutningene skal være fornuftige og rasjonelle. Offentligheten er «rommet» hvor vi ideelt sett overbeviser hverandre gjennom kraften i det bedre argumentet, en mulighet lenge begrenset av stemmerettsordninger. Historien har vist at sosiale bevegelser kan endre rammene for vår kunnskap og for tildelingen av politiske rettigheter, slik arbeider-, kvinne- og borgerrettighetsbevegelsene, arenaer for genuin politisk menings- og viljedannelse, utvidet vår forståelse og fjernet barrierer knyttet til klasse, kjønn og rase. Samtidig peker Habermas og Brox på en ny form for marginalisering i demokratisk menings- og viljesdannelse knyttet til modernisering og makten til visse typer kunnskap og rasjonalitet.

Modernisering og teknokratiets ensidige rasjonalitet

Modernisering, forstått som rasjonalisering, differensiering og individualisering, er en forutsetning for vestlig opplysning og demokrati, men utgjør også en latent trussel mot disse.²⁶ Habermas påpeker at i komplekse moderne samfunn har de to systemene byråkrati og marked en tendens til å kolonisere stadig flere livsområder med sin ensidige instrumentelle rasjonalitet.²⁷ Systemene samordner handlinger gjennom administrativ makt og penger med mål om effektiv styring og lønnsomhet. Ekspertkulturer knyttet til disse systemene tenderer mot å kapsle seg inn overfor både hverandre og hverdagslivets erfaringer. Én type kunnskap, den teknisk-vitenskapelige, som inngår i styrings- og markedslogikken, dominerer og fortrenger andre *rasjonaliteter* knyttet til hverdagens erfaringer og kunnskaper i *livsverden*.

Livsverden er en ressurs og situert fortolkningshorisont av kunnskaper, tradisjoner og normer.²⁸ Den muliggjør samhandling og problemløsning gjennom kommunikativ rasjonalitet, der en *innbyrdes forståelse* oppnås gjennom aktørenes gjensidige begrunnelser.²⁹ Hos Brox er det særlig fiskar-

²⁶ Habermas 1981; se også Habermas 1980, der Habermas fremsetter tesen om moderniteten som et ufullendt prosjekt.

²⁷ Habermas 1980; se også Habermas 1981: bd. I, Habermas rekonstruerer modernitetens ensidigheter i lys av Max Webers teori om samfunnsmessig rasjonalisering.

²⁸ Stokke 2008: 33–34, Habermas 1981, II: 183 ff.

²⁹ Habermas opererer her med en differensiering i livsverden som muliggjør kommunikativ rasjonalitet gjeldende for tre dimensjoner: *objektive* saksforhold, *sosiale* normer og *personlige* opplevelser.

bondens rasjonalitet i form av historisk ervervede kunnskaper og økonomiske disposisjoner som står på spill.

Den teknisk-vitenskapelige kunnskapen knyttet til byråkrati og marked som blir dominerende og fortrenger fiskarbondens rasjonalitet, kalles i Habermas' terminologi for «teknikk».³⁰ Det samsvarer i stor grad med det Brox kalte «teknokratiet». Teknokratiet, hvis rasjonalitet dominerer stadig flere områder av folks liv og hverdag, truer slik med å undergrave opinionsdannelsen i offentligheten, og dermed demokratiet.

Den norske modellen og fiskarbondens rasjonalitet

Brox' analyse er et forsvar for den norske modellen for demokrati, kjennetegnet av en høy grad av likhet,³¹ og for rasjonaliteten til fiskarbonden i små kystsamfunn. I denne modellen figurerer bygdefolk i periferien³² som offentlighets- og demokratiseringsagenter – i kontrast til Habermas, som vektla byborgerne. Fiskernes grasrotmobilisering førte til innføringen av råfiskloven og dannelsen av Råfisklaget i 1938, et kompleks av ordninger som var utviklet i allianse med flere Arbeiderparti-regjeringer, og som gav norske småskalafiskere en unik makt og innflytelse.³³

Fiskarbonden er multietnisk: Hen kan være norsk, samisk eller kvensk og representerte en økologisk tilpasset levemåte i et kystlandskap med fjorder og strandflater.³⁴ Kystbefolkningen utviklet et skånsomt småskalafiske også gjennom sesongbaserte fangsttinsatser. Lofotfisket og finnmarksfisket, som kunne kreve mange måneders fravær, ble kombinert med hjemmefiske, småskalajordbruk og husdyrhold samt andre inntektskilder som var avgjørende for husholdets levekår. Dette gav både fleksibilitet og flere bein å stå på. Yrkeskombinasjoner og deltidsarbeid var rasjonelt for fiskarbondeshusholdet. Det gav den selveiende fiskarbonden med eget far-

³⁰ Habermas 1969: 62.

³¹ Piketty 2016. Hovedargumentet er at store ulikheter gir dårlige betingelser for demokrati, Norge rangerer høyt på demokratiindeksen blant annet ut ifra relativt lav ulikhet.

³² Gundersen 2022. Haugianere spredt over store deler av Norge tildeles en avgjørende rolle i historien om norsk offentlighet. De var også viktige for nasjonens *levende bønder*.

³³ Jentoft og Finstad 2018.

³⁴ «Fjord» og «strandflate» er landskaper som er særegne for Norge og områder på den nordlige og sørlige halvkule som var utsatt for flere og lange istider og ismelting. Det er norske geologiske betegnelser som har blitt internasjonale. De spesielle kulturelle og bærekraftige tilpasninger til fjordlandskap og strandflate fra de norske fiskarbønders side er en utslagsgivende grunn til at både vestnorske fjordlandskap i Geiranger og Nærøyfjorden og Vegaøyene med sin strandflate står på UNESCOs verdensarvliste. Se <https://www.norgesverdensarv.no>.

tøy og produksjonsmidler en viss grad av selvforsynhet og autonomi.³⁵ Brox fremhevet fiskarbondens rasjonalitet – historisk ervervede kunnskaper og økonomiske disposisjoner – som ryggraden i mange kystsamfunn, mye samsvarende med det Habermas kaller livsverdenens situerte fortolkningshorisont og ressurser for samordning av handling. Fiskarbondens kunnskap og disposisjoner banet vei for råfiskloven og Råfisklagets fellesskapsordninger. Denne rasjonaliteten ble marginalisert når høsting av havressurser etter hvert ble styrt av mer ensidige teknokratiske mål om effektivitet og lønnsomhet.

Svikten i fiskeri- og havbrukspolitikk

Brox viet mye plass til analysen av hvordan offentlige utredninger og den offentlige debatten – grunnlaget for politiske vedtak – sviktet når det gjaldt konsesjonspolitikken for fiskeri og havbruk. Kritikken hans av hvordan fiskarbonden og kystsamfunn ble rammet, må sees i lys av Nord-Norge-planen, vedtatt i 1952. I kapittel 2 skisserer Aarsæther kritikken Brox gir av planen for modernisering av landsdelen som ble regnet for Norges mest uproduktive. Større driftsenheter i primærnæringene og industrireisning skulle skape økonomisk vekst og velferd og erstatte de mange små brukene, små fartøylene og kombinasjonsyrkene. De ble sett på som ulønnsomme, ikke økonomisk rasjonelle, avleggs og umoderne. De statlige planleggerne baserte seg på et tallmateriale og en oppdeling av landsdelen i jordbruk, fiske og industrisektorer uten å ta hensyn til kontekst. Grunnlaget for, og rasjonaliteten bak, lokalsamfunns og fiskarbondens mangesidige og fleksible arbeidsallokering i husholdsenheter manglet helt.

Til tross for Nord-Norge-planen beholdt kystfiskerne sin innflytelse i fiskeripolitikken, også i kraft av sin størrelse og sitt antall valgstemmer, frem til 1970-tallet.³⁶ Da kvotesystemet ble innført med det formål å redde fiskebestandene, endret situasjonen seg. Mange småskalafiskere i kystflåten, særlig i Nord-Norge, mistet muligheten til å livnære seg av fiske. Dette gjaldt særlig deltidsfiskerne med kombinasjonsyrker.

Brox vektla rollen til økonomisk ekspertise, blant annet ved Norges Handelshøyskole (NHH), som brukte enkle spillteoretiske modeller til å

³⁵ Blindheim 2024: 336. Blindheim viser her også til Pedersen og Aarsæther 2023: 169.

³⁶ Brox 2003: 36.

utvikle mer effektive og lønnsomme fiskerier. Hersoug skisserer hvordan fiskeriforskere ved forskningsinstituttene NORUT i Tromsø og Samfunns- og næringslivsforskning (SNF) ved NHH «fikk det vanskelige oppdraget å forberede den langsiktige allokeringsnøkkelen til kvoter». De landet på kriteriet fangsthistorikk, uten at alternativer ble vurdert.³⁷ Resultatet av kriterievalget var at eiere av kapitalintensive fartøy, som hadde gjort sitt for å øke fangsten før kvotene ble innført, og som bidro til overfisket, tjente mest på kvotesystemet. De som fisket mindre enn kvoten, risikerte å miste den.

En grunn til at den offentlige debatten om kvoter var svak, var dessuten at det tekniske kvotesystemet, og ekspertspørket knyttet til det, gjorde det vanskelig for både politikere og folk flest å sette seg inn i saksfeltet.³⁸ Småskalafiskere og små kystsamfunn ble taperne. Tunge kapitalinteresser kom til å dominere fiskeriene.³⁹

Når kvoteordningen mellom hav- og kystflåten, kalt trålstigen, først var innført, var den vanskelig å reversere. Insentiver hadde i økende grad favorisert effektive, moderne, lønnsomme og kapitalkrevende trålere. Trålerinteressene hadde fått økt representasjon og makt i fiskeriorganisasjonene som de utnyttet til å motsette seg en ny kvoteordning ut ifra deres store investeringer og behovet for forutsigbarhet i fiskeriene. De truet også med rettssaker.⁴⁰ I en leder i Fiskeribladet i 2019 kritiseres trålerredernes argumentasjon:

Dersom trålstigen begrunnes med forutsigbarhet, bør man ha en mening om hvem det gjelder for: de som har investert i trålkonsesjoner, som må sikres avkastning på investert kapital, eller de som har valgt å leve sine liv på kysten, som skal sikres arbeid og inntekt. Store mengder råstoff levert fra trålerne produseres i utlandet og gir derfor liten sysselsettingseffekt her hjemme. Det bør ikke være den norske næringskomité sin oppgave å sikre arbeidsplassene i Kina med norsk fisk. Dersom man reduserer avsetningen til trålerne til det nivå som er lik det de faktisk leverer til landbasert produksjon i Norge, og gir kystflåten en større andel av den norske totalkvoten på torsk, så vil det styrke kysten vesentlig.⁴¹

³⁷ I Hersoug 2005: 254–256 beskrives alternative kvotekriterier som aldri ble diskutert av forskerne: å gi dem til båtmannskapet, regioner eller kommuner, eller tildele kvoter gratis og tidsbegrenset.

³⁸ Hersoug 2005: 252–254. Kvotesystemet bygget på det internasjonale teknokratiske, moderne administrasjonsregimet kalt «TAC-VPA-maskinen». Total Allowable Catch (TAC) og Virtual Population Analysis (VPA) er modeller for ressursforvaltning.

³⁹ Brox 2003: 50, Nilsen 2025: 20.

⁴⁰ Hersoug 2005: 172.

⁴¹ Fiskeribladet 2019.

Innføringen av kvotesystemet demonstrerer Habermas' teori om hvordan systemer – marked og administrativt byråkrati – med ensidige krav til rasjonalitet, effektivitet og lønnsomhet fikk en selvforsterkende virkning som gjorde seg gjeldende gjennom insentiver og fordeler til store profittorienterte enheter som fikk enda mer makt og gjennomslag. Det skjedde på bekostning av småskalafiskernes rasjonalitet og interesser. Makt over produksjonen av kunnskap gav kontroll over ressurser og kapital.

I havbruket skjedde lignende selvforsterkende prosesser knyttet til at en ensidig rasjonalitet ble rådende. Oppdrettskonsesjoner ble konsentrert hos kapitalsterke aktører som hadde ekspandert og investert mest og fått myndighetenes godkjenning av oppkjøp av små aktører. Havbrukskonsesjoner ble først tildelt ut ifra en annen logikk enn fiskekvotene: ikke for å verne fiskebestanden, men nettopp for å sikre en tilleggsnæring i norske utkantbygder.⁴² Staten regulerte havbruksnæringen for å kunne satse på mange små i stedet for store enheter i kystsamfunn som opplevde nedgang i det tradisjonelle fisket.⁴³ På 1970-tallet ble havbrukskonsesjoner utdelt gratis til mange aktører. På 1980-tallet gikk Norske fiskeoppdretteres forening inn for å stenge tilgangen til nye oppdrettere, og lovverket ble endret. Havbruk ble omdefinert til industri. Restriksjonene som heftet ved jordbruk og fiske, ble fjernet.⁴⁴ I 1991 ble konsesjonene liberalisert av den konservative regjeringen i overenskomst med LO. Opprinnelige vilkår om lokalt aktivt eierskap i havbruk og satsing på små aktører ble forlatt. Eier-skap skulle bare være lokalt «så lenge det var mulig», og det ble åpnet for oppkjøp fra multinasjonale konserner.⁴⁵

Kapitalsterke aktører i Norske fiskeoppdretteres forening konsoliderte makten gjennom det Brox kaller «den store fortellingen» i en tredelt argumentasjon: 1. Merder måtte begrenses av økologiske hensyn. 2. Produksjon måtte begrenses av hensyn til avsetningsmuligheter. 3. Havbruk måtte driftes profesjonelt i industriell skala for å sikre lønnsomhet og arbeidsplasser, det var ikke plass til amatører.⁴⁶ Brox dementerer alle argumentene, særlig det siste. Småskala havbruk hadde ikke dårlig lønnsomhet eller manglende profesjonalitet. Pionerene i næringen var de stadig mer profesjonaliserte «amatører», fiskere, fiskekjøpere, lærere og småbrukere med

⁴² Brox 2003: 154.

⁴³ Hersoug 2005: 219–221 beskriver hvordan statlig reguleringer og konsesjoner også var knyttet til EU.

⁴⁴ Hersoug 2005: 222–225.

⁴⁵ Hersoug 2005: 226.

⁴⁶ Brox: 2003: 157, se også Hersoug 2005: 222–223.

deltidsjobber. De akkumulerte kapital som finansierte *ekspansjon*, som i neste omgang bidro til å utvikle profesjonaliteten. De kunne gitt flere arbeidsplasser og mer levedyktige lokalsamfunn.⁴⁷

Ifølge Brox slo «fortellingen» om at havbruk ikke var liv laga som attåt-næring for yrkeskombinerende småbrukere,⁴⁸ gjennom i politiske fora, sentraladministrasjonen, medier, mange forskningsmiljøer og i fagbevegelsen. Kunnskap som advarte mot at kapitalsterke og internasjonale konsern ville fortrenge små entreprenører langs kysten, ble ignorert.⁴⁹

Den massive enigheten Brox skildrer mellom partene – konsesjonseiere, arbeidstakerorganisasjonene, myndighetene og økonomer – gjenspeiles i en bok om laksenæringen, *Den nye fisken*, utgitt i 2021. Da forfatterne i 2017 publiserte en kritisk artikkelserie om forskernes kår i lakselandet Norge i Morgenbladet, kom det et massivt angrep fra det de oppdaget var *lakseoffentligheten*, en lukket krets av personer, fagblader og bransjemedier som dyrker sine egne synspunkter. De oppdaget at lakseoffentligheten var en del av *sjømatkomplekset*: «Interesseorganisasjoner og større bedrifter er etter hvert blitt tett sammenvevd med offentlige forvaltningsorganer.»⁵⁰ Forfatterne viser til Habermas' ideal om en kritisk offentlighet, der det bedre argumentet vinner frem, som et ideal under press i spørsmål om havbruk i norsk offentlighet. De opplevde lakseoffentligheten i tråd med det Sunstein beskriver som lukkede grupper der det skjer en *gruppepolarisering*: «Motargumenter slipper ikke til, og [...] alle som er i gruppen, ønsker å bli likt og skriver det de tror de andre vil høre [...]»⁵¹

Uforutsette konsekvenser av ensidig rasjonalitet

Kvote- og konsesjonsordningene er hva Brox kalte et lærestykke i uforutsette konsekvenser av politikkutforming. Det skjedde en marginalisering av fiskarbonden og hans situerte kunnskap og rasjonalitet som dannet ryggraden i mange kystsamfunn. Deres rett til å høste havressurser ble

⁴⁷ Brox 2003: 156.

⁴⁸ Brox 2003: 157–160. Ifølge Hersoug kunne konsesjoner i havbruk også utover på 1980-tallet bli gitt ut fra alternative kriterier som gjorde det mulig med en annen politisk styring basert på: 1. hvem som fikk konsesjoner, 2. størrelsen til konsesjoner og 3. lokalisering av havbruk. Det ble imidlertid ikke gjort i tilstrekkelig grad.

⁴⁹ Brox: Referansen til arbeidsundersøkelsen av Øystein Spjelkavik mangler tittel og årstall. Det nevnes i «noter», bakerst i boken, at undersøkelsen er tilgjengelig hos Arbeidsforskningsinstituttet.

⁵⁰ Sætre og Østli 2021: 318.

⁵¹ Sætre og Østli 2021: 328.

til et knapt gode. Fiskekvoter og havbrukskonsesjoner ble «verdipapirer til raskt økende priser» forbeholdt mangemillionærer.⁵² Oppdrettsfisk har for lengst passert villfiskeeksporten og er i dag Norges nest største eksportprodukt.⁵³ Det skjedde på bekostning av forurensning, fiskebestander og kyst- og fjordfiskere som mistet fangstområder rundt merder. I Habermas' terminologi kan utviklingen i kvote- og konsesjonsordningene forstås som uttrykk for at selektiv kunnskap og særinteresser i tråd med markedets og byråkratiets ensidige rasjonalitet ble dominerende. Målsettinger knyttet til effektivitet, lønnsomhet og profitt koloniserte livsverdenen og fikk en selvforsterkende virkning når den først var satt i sving. Bordet fanget når fiskekvoter og havbrukskonsesjoner ble tildelt aktører som investerte og ekspanderte ut fra insentiver om mer effektivitet og lønnsomhet. Resultatet var at store og multinasjonale næringsaktører høstet gevinsten, og at lokalsamfunn ble fremmedgjorte med færre arbeidsmuligheter og mindre økonomisk utbytte. Ut ifra den rådende ekspertisen og en fremvoksende forståelse ble fiskarbonden og mer bærekraftige driftsformer oppfattet som ineffektive, ulønnsomme og avleggs.

En forutsetning for at markedets og byråkratiets styringslogikker knyttet til effektivitet og lønnsomhet skal kunne temmes, er at de blir gjenstand for en kritisk meningsutveksling i offentligheten.⁵⁴ Dersom «seminarmodellen» for offentligheten hadde blitt fulgt, hadde fellesinteresser, og interessene til bærekraftige småskalavirksomheter især, blitt bedre ivaretatt i kunnskapsproduksjonen og offentlige utredninger. På den måten kunne negative, utilsiktede konsekvenser blitt kartlagt og debattert før politikkutforming.⁵⁵ Brox håpte at samfunnsforskning kunne bidra til en hemningsløs og uavhengig «ettersporing» av de utilsiktede konsekvensene noen tjener mer på enn andre. I stedet ble det en «amputert samtale [...] om den økonomien [...] som vi alle skal leve av.»⁵⁶

⁵² Brox 2003: 156.

⁵³ Havbruk utgjør 73 prosent av den totale sjømateksporten målt i verdi, mens fiskeri utgjør 27 prosent. I 2025 eksporterte Norge 1,5 millioner tonn sjømat fra havbruk. Verdien var 133,4 milliarder kroner, se Norges sjømatråd <https://www.seafood.no/aktuelt/nyheter/prisvekst-pa-villfisk-og-okt-laksevolum-ga-verdirekord-for-sjomeateksporten-i-2025/>. Lastet ned 22.02.2026.

⁵⁴ Habermas 1969: 83.

⁵⁵ Brox 2003: 43.

⁵⁶ Brox 2003: 165.

Confrontainment: Markedslogikken brer om seg

Brox' analyse av fiskeri- og havbrukspolitikk må sees i relasjon til hans bredere analyse av hvordan markedsliberalismen fikk stadig større spillerom i politikk og i medieoffentligheten, eksemplifisert gjennom Gro-og-Kåre-debattene på 1980-tallet.

Partilederdebattene mellom Gro Harlem Brundtland i Arbeiderpartiet og Kåre Willoch i Høyre representerte et skifte i mediene som Brox kalte *confrontainment*. I de polariserende, konfronterende debattene mellom «to rivaliserende kamphaner» kom person og underholdning i fokus på bekostning av politiske saksforhold og folkeopplysning.

Ifølge Brox bidro Gro-og-Kåre-debattene til å bane vei for en markedsliberalistisk politikk og tenkning. Debattene tåkela at de to største norske politiske partiene var blitt mer like, og viktige og steile interessekonflikter knyttet til EU og distriktpolitikk ble ikke debattert. Her var Arbeiderpartiet og Høyre enige. De hadde en fellesinteresse i å få publikum til å tro at valget kun sto mellom dem som alternativer, trass i deres enighet om det viktigste: «Økonomisk vekst var samfunnets [...] hovedmål, overordnet alt annet [...]». ⁵⁷ Om den offentlige debatten om innføring av kvoter og konsesjoner i fiskeriene var spak, viste mobiliseringen mot EF/EU-medlemskap i 1972 og i 1994 noe annet. Arbeiderpartiets og Høyres standpunkt for EU-medlemskap møtte særlig kraftig motstand fra fiskerifylker og i Distrikts-Norge.

Brox kunne imidlertid utdypet internasjonale forholds betydning, og særlig rollen til EU, for markedslogikkens gjennomslag. Ifølge Gunnar Grytås, forsker, journalist og forfatter av en rekke bøker og norsk kystkultur og fiskeripolitikk, tok Brundtland EFs utvikling mot et indre marked mer på alvor enn noen annen statsminister. Det var hun som forberedte Norges EØS-søknad i 1989. I likhet med EF-formannen og sosialdemokraten Jacques Delors møtte hun høyrekreftene ikke med planøkonomi, men med mer frihandel. ⁵⁸ Brox støttet seg likevel på den britiske journalisten Graeme Atkinson i at Gro-og-Kåre-debattene var en europeisk trend: De store partiene og koalisjonene i Europa prøvde å redusere politikk til fjernsynsunderholdning, i en polariserende duell og posisjonering som ikke spilte reelle interessekonflikter. ⁵⁹

⁵⁷ Brox 2003: 77.

⁵⁸ Grytås 2013: 199–200.

⁵⁹ Brox 2003: 81.

Østblokkens kollaps i 1989 var også et viktig tidsskille for nyliberalisme og statlige dereguleringer. Den politiske dagsordenen ble preget av utfordringer forbundet med globalisering og konkurransedyktighet på et utvidet internasjonalt marked med billig arbeidskraft. Denne forståelsen var bakgrunnen for en ytterligere markedsliberalistisk vending i sosialdemokratiske partier, ledet an av Tony Blair i Storbritannia og Gerhard Schröder i Tyskland. Deres prioritering av næringslivets konkurransedyktighet og innovasjon var en begrunnelse for velferdsrestriksjoner for å tvinge arbeidsløse ut i lavtlønnet arbeid.⁶⁰ Søsterpartienes nyliberalistiske omforming til «The New Left» og «Die neue Mitte» påvirket Arbeiderpartiet. Blair og Schröder intensiverte skiftet fra fokus på sak til person og underholdning i politikken ved bruk av «spinndoktorer», *public relations*-agenter, og bevisst *styling* i media.⁶¹ I valgkampen i 1998 ble Schröder, i likhet med Gro og Kåre, anklaget for å avlede oppmerksomheten fra reelle økonomiske motsetninger og fra alternativene til nyliberalisme. Vi kan si at markedsliberalismen bredde om seg og koloniserte livsverdenen ved både å gi markedskrefter større spillerom og ved å være en modell for sosialt liv. I offentlige politiske debatter antok både media og politikere karakter av varer som skal «selges» til et publikum av velgere.

Mimesis og det konsumerende publikum

Ifølge Brox hadde Gro-og-Kåre-debattene også en egendynamikk. De «stimulerte en markedsliberalistisk bølge i Ap, og til en viss grad i andre partier» og «en viss grad av underforstått *enighet* blant tilhørerne».⁶² Påstanden til Brox om smitteeffekten av den markedsliberalistiske bølgen kan underbygges ved å gå tilbake til Mead, Habermas, Frankfurterskolen og analysen av det *mimetiske* mennesket som gjennom samhandling og sosialisering «tar rollen til den andre». Det ligger en grunnleggende mimetisk disposisjon i vår tilbøyelighet til å etterligne andre. Dette utnyttet av kulturindustriens medier med deres dreining fra et resonnerende til et konsumerende publikum. I film, radio og billedblader blir kultur en vare i reklameformat, tilpasset konsumet til massene i enveiskommunikasjon. Estetiske effekter

⁶⁰ Se Conradt, Kleinfeld og Søre 2005: 39 og 54 om hvordan velferdsstaten skulle fungere som «en trampoline heller enn et sikkerhetsnett».

⁶¹ Conradt, Kleinfeld og Søre 2005: 38.

⁶² Brox 2003: 78.

«trekker publikum – lyttende og seende – inn i sin fortryllelse, men fratar det samtidig ‘myndighetens’ distanse, dvs. sjansen til å kunne si og mot-si.»⁶³ Hos det resonnerende publikum var derimot kultur og kunst gjenstand for en interessefri kommunikasjon, en kritisk diskusjon åpen for alle synspunkter med «myndighetens distanse». I samsvar med Kant var det gjennom individets aktive og offentlige bruk av sin egen fornuft, i samtale med andre, at mennesket – forstått *både som den enkelte og som menneskeheten* – befridde seg fra sin selvforskyldte umyndighet og ble opplyst og myndig.⁶⁴ Kommunikativ rasjonalitet bygger på evnen til å ta inn andres perspektiv, diskutere, resonnere og la seg overbevise av kraften i det bedre argumentet.

En viktig grunn til offentlighetens forfall er at opplysningsverdi erstattes av underholdningsverdi. Spenningseffekter og visuelle virkemidler som bilder, farger og store overskrifter støtter lesingen. Publikum blir passive konsumenter. Brox uttrykte en tilsvarende bekymring over utviklingen hvor samfunnsdebatter ikke lenger har folkeopplysning som primært mål, «men forvaltes av medier som først og fremst konkurrerer på underholdningsmarkedet».⁶⁵ Store norske mediehus var – og er – eid av mangemillionærer hvis mål er å *selge et produkt* under mottoet *confrontainment is the best entertainment*.⁶⁶

Habermas beskriver videre hvordan kommersialiseringen av offentligheten fører til et tilbakefall, en «reføydalisering» der publisitet får en ny betydning.⁶⁷ Publisitet forvandles fra å være en blottstilling av det politiske herredømmet foran et offentlig resonnerende publikum til å bli en slags publikums *frontstage*, en bevisst iscenesetting som kombinerer masseunderholdning med reklame. *Public relations* – PR – blir strategier i reklamelignende omdømmebygging.⁶⁸

Gro-og-Kåre-debattene kan forstås mimetisk: Når budskap gjentas av ulike parter, uten at det synes å være alternativer, får de en forsterkende virkning fordi mennesker også er flokkdyr som etterligner hverandre.

⁶³ Habermas 1971 [1962]: 158–159.

⁶⁴ Habermas 1971 [1962]: 98. Habermas siterer her Kants berømte skrift *Svar på spørsmålet: Hva er opplysning?* utgitt i 1784.

⁶⁵ Jf. s. 3 ovenfor; se også Brox 2003: 12.

⁶⁶ Brox 2003: 29.

⁶⁷ Habermas 1971 [1962]: 163; for begrepet «reføydalisering», se s. 182: I takt med at den borgerlige offentlighet konstitueres gjennom public relations, antar den ifølge Habermas føydale trekk: «De som frambyr tilbud, utfolder representasjonsutgifter foran et publikum som er beredt til å følge dem. Publisiteten etterligner en aura av personlig prestisje [...]».

⁶⁸ Habermas 1971 [1962]: 184.

Debattene kan forstås i relasjon til utviklingen i offentligheten der dreiningen mot person og *personlighet* er knyttet til politikernes opptreden etter råd fra PR-agenter om omdømmebygging. I tiden som har gått etter Brox' bokutgivelse, har norske politikere gått enda lenger i å spille på person, underholdning og emosjoner. De opptrer i underholdningsprogrammer, inviterer oss inn i privatsfæren og hjemmet, poserer i truckhjelm, hopper i strikk eller leker DJ, slik flere av dem gjorde i sitt frieri til velgere under valgkampen i 2025. Underholdning, latter og ironi, ulike konkurranser og realityserier har i økende grad preget statskanalen NRK. Har Norge blitt det tyskere kaller «Spassgesellschaft», et lettbenet «morosamfunn» hvor viktige samfunnsspørsmål går oss hus forbi? Idet det private og personlige blir offentlig, blir også det som var av offentlig fellesinteresse, privatisert. I skyggen av denne forvandlingen er det ifølge Brox ingenting som viser forfallet i norsk politikk bedre enn mangelen på interesse for utviklingen av det nye norske byproletariatet.⁶⁹

Fattigdomsproblematikk og unnfallenhet

Gjennom flere kapitler bygger Brox ut det han kaller sin hovedhypotese: Når en voksende ulikhet og ny voksende underklasse, hovedsakelig bestående av innvandrere, ikke tematiseres ordentlig av de store etablerte partier, gir det grobunn for høyrepopulisme. En viss økonomisk likhet inngår i Habermas' nevnte grunnvilkår for offentligheten. Når partier som en gang representerte lavere klasser, slutter å arbeide for å bedre levekårene deres, oppstår en ond sirkel. Valgdeltakelsen synker, og høyrepopulistiske og høyreradikale bevegelser mobiliserer ikke-velgere mot selve det demokratiske systemet. Disse tendensene ser Habermas i Europa, men enda mer i USA.

Brox påpekte at hverken forskere eller politikere tok opp problemene relatert til en ny fattigdom i Norge. Innvandring var et paradeeksempel på hvordan en symbolsak for partier på både høyre- og venstresiden utspilte seg i polariserende debatter der viktig kunnskap ble liggende brakk: Begge sider spilte fallitt når det gjaldt den voksende klassen av arbeidende fattige, og vegret seg for å fremstille klart og tydelig hvordan fattigdom ble produsert og reproduisert, særlig i innvandtermiljøer. Brox satte dette i sammen-

⁶⁹ Brox 2003: 84.

heng med en voksende aksept i Norge for at «arbeid som nordmenn ikke lenger vil gjøre» måtte utføres av folk fra fattige land. Krav til inntektsnivå, arbeidsmiljø og lignende som nordmenn hadde opparbeidet, ble ikke fulgt opp i deler av arbeidsmarkedet. Lavlønnssyrker, etter hvert dominert av arbeidsinnvandrere, ble ikke oppgradert til «norsk standard», men «sakte[t] akterut i forhold til det store velbergede flertallet, som har *makten*, også over folkemeningen». ⁷⁰ At arbeidsinnvandring var et tiltak som skapte større klasseforskjeller, var kunnskap Brox mente vi nordmenn var ute av stand til å skaffe oss fordi den ikke kunne «diskuteres nøytralt, analytisk og hemningsløst». ⁷¹ Han oppfordret forskere til å ta tak i problemene til folk slik at et viktig potensial til forbedring av samfunnet ikke gikk tapt i møte med «vår allment godtatte og aktivt anvendte felleskunnskap». ⁷²

Sosiale plattformer, Silicon Valley og offentligheten

Habermas peker på den overveiende negative effekten av digitale plattformer som Facebook, WhatsApp, Instagram, YouTube og Google i offentligheten. De nye mediene hadde først et frigjørende demokratisk potensial som endret seg. Deres banebrytende muligheter for gratis, egalitær, grense-sprengende kommunikasjon gjorde at de ble ansett som speilbildet av det ideelle markedet som ikke trengte regulering. Demokratibevegelsene under den arabiske våren i 2011 mobiliserte gjennom digitale plattformer. Slike plattformer spiller også nøkkelroller under voldsutøvelser og i antidemokratiske bevegelser. Et problem er nettopp manglende regulering av innholdet. Omleggingen til profittutnyttelse av personlige data har også ført til en konsentrasjon av penger og makt hos tek-gigantene i Silicon Valley som mangler sidestykke i historien. ⁷³ Profitten deres skapes ved å utnytte personlige data som henger igjen ved bruk av plattformene. Algoritmer muliggjør personlige reklamestrategier som selges til annonsører. Denne oppmerksomhetsøkonomien er rettet mot å få oss til å bruke mest mulig tid på plattformene. De forsterker transformasjonen av offentligheten fra et resonnerende til et konsumerende publikum som Frankfurterskolen

⁷⁰ Brox 2003: 74.

⁷¹ Brox 2003: 73.

⁷² Brox 2003: 26.

⁷³ Habermas 2023: 38–39.

identifiserte på 1930-tallet. Opplysning og saklighet viker for underholdning, emosjonell overbelastning og personifisering.⁷⁴

En av Habermas' hovedbekymringer er hvordan digitale plattformer utøver press på de gamle mediene. Han viser til journalistikkens økende kommersialisering i orienteringen mot, og tilpasningen til, brukere som konsumenter i konkurransen om oppmerksomhet.⁷⁵ Denne tendensen problematiseres også av journalist Svein Tore Bergstuen med referanse til NRK.⁷⁶ Til tross for samfunnsoppdraget som offentlig opplyser legges seertall og antall klikk til grunn for vurderinger av hvilke program det skal satses på. Ifølge vedtektene skal NRK, en statsfinansiert kanal, «bidra til å fremme den offentlige samtalen og medvirke til at hele befolkningen får tilstrekkelig informasjon til å kunne være aktivt med i demokratiske prosesser»⁷⁷ Redaksjonelle avgjørelser skal ikke være styrt av kommersielle hensyn. NRK er etablert for å korrigere markedet. Tendensen i årsrapporter fra 2015 til 2024 viser at logikken knyttet til «kampen om folks tid og oppmerksomhet» får mer tyngde. Oppdraget «har blitt transformert til et styringsspråk der verdi først og fremst forstås gjennom målbar bruk».⁷⁸

Habermas påpeker at de gamle mediene skiller seg fra digitale plattformer gjennom sine redaksjoner. Fraværet av «redaksjonelle sluser» som sikrer sannhetsgehalt, kvalitet og offentlig relevans, er et problem som hefter ved sosiale plattformer som tilbyr blanke tavler uten redaksjonsansvar for innholdet. De gir brukere muligheter til å skape seg en autoritet i ekkokamre. Forfatter og journalist Lena Lindgren har treffende brukt mytene om Narcissus, som er fanget i sitt eget selvbilde, og om Ekko, som bare gjentar det andre sier, i fremstillingen av kommunikasjonen i ekkokamre.⁷⁹ Flokkmentaliteten i slike kamre er drevet av behovet for bekreftelse. Lindgren fremhever innflytelsen *mimesis*-teorien til filosofen René Girard har hatt på tek-gigantene.⁸⁰ Girards grunnleggende innsikt er at mimetisk begjær er hva mennesker lærer av andre at de skal begjære, det er kilden til alt – også til *rivalisering* og *syndebukk-mekanismen*.⁸¹

⁷⁴ Habermas 2023: 48.

⁷⁵ Jarren og Fischer 2021.

⁷⁶ Bergstuen 2026.

⁷⁷ NRK 2019.

⁷⁸ Bergstuen 2026.

⁷⁹ Lindgren 2021.

⁸⁰ Lindgren 2021: 44.

⁸¹ Girards teori om *mimesis* – menneskets hang til å imitere og speile seg i andre – bygger på et paradoks. *Mimesis* skaper et sosialt lim, men leder også til en *mimetisk krise*, dype samfunnskonflikter knyttet til rivalisering mellom individer og grupper som konkurrerer om det samme og som får en løsning og forløsning ved at noen utpekes til syndebukker og ofres. Se Lindgren 2021: 44–55.

At *mimesis* kunne manipuleres, var en sentral innsikt innenfor Frankfurterskolen. Ekkokamre bygger på det Habermas kaller en porøs åpenhet der brukere assimileres inn i en horisont av angivelig «viten» som er «ufiltrert» av redaksjoner. De skiller seg prinsipielt fra offentligheten gjennom «motstand mot motstridende stemmer, og en inkluderende assimilering av bekreftende stemmer».⁸² Slik blir de bare halvoffentligheter som mangler klargjøringen av konkurrerende gyldighetskrav basert på sannhet og overordnede fellesinteresser. Slik degenererer de til kampplasser mellom konkurrerende offentligheter. Problemet oppstår når en kringkaster som skal fungere som offentlighet for ulike synspunkter og demokratisk deliberasjon, som NRK, betraktes som en annen rivaliserende halvoffentlighet, og at offentligheten som sådan taper seg i borgernes øyne.⁸³ Habermas problematiserer hvordan fragmenterte halvoffentligheter påvirker vår forståelse av offentligheten som et rom der vi skal deliberere over felles anliggender, og han ser en fare i at borgere ikke opplever at deres interesser og erfaringer blir inkludert. Da kan de stille seg avvisende til offentligheten, staten og demokratiet som sådan og vende seg til sosiale plattformer med antidemokratiske budskap og virkninger. Det er slik Habermas tolker Trump-tilhengernes storming av Capitol Hill, som også bunner i store økonomiske ulikheter neglisjert av partier i lang tid. Sosiale plattformer er en *disruptiv*, omveltende, teknologi som har blitt et redskap i en disruptiv politikk for aktører som vil avskaffe demokratiet.

Habermas er mindre redd for *fake news* i seg selv enn han er for hvordan sosiale plattformer og halvoffentligheter får en dominerende posisjon gjennom algoritmiske føringer som påvirker borgernes kognitive kompetanse i både å identifisere og skille *fake news* fra saklig informasjon. Den kompetansen er forutsetningen for en velfungerende, demokratisk offentlighet.

Offentlighetens sårbarhet og demokratisk beredskap

Det er et stort sprang fra fiskarbøndene langs norskekysten til tek-gigantene i Silicon Valley. Kvote- og konsesjonspolitikken og den tiltakende kommersialiseringen av offentlighetens medier demonstrerer ensidige

⁸² Habermas 2023: 52.

⁸³ Habermas 2023: 52–53.

moderniseringsprosesser som koloniserer stadig større livsområder. Den ensidige vektleggingen av lønnsomhet, effektivitet og økonomisk vekst undergraver grunnlaget for offentligheten og demokratiet. Den må derfor holdes i sjakk. Den instrumentelle rasjonaliteten har en selvforsterkende effekt med uforutsigbare konsekvenser. Satsingen på effektive, kapitalintensive og profittgenererende fangst- og havbruksmetoder har ikke bare redusert grunnlaget langs norskekysten for yrkeskombinasjoner basert på småskala, økologisk bærekraftige tilpasninger. Den har også ført til en massiv akkumulasjon av penger og makt. Norske havbruksaktører er blant verdens største og rikeste.

Tek-gigantene besitter klodens mest begjærte teknologi og kunnskap målt i børsverdi og er et fundament for USAs vitenskapelig-industrielle-militære kompleks. Konsentrasjonen av eierskap av digitale plattformer og persondata, som brukes til å influere en disruptiv meningsdannelse og politikk, er en alvorlig utfordring for offentligheten og demokratiet. Tendensen i utdanning til ensidig satsing på teknologiutvikling som fremtidsrettet innovasjon bør oppveies med en humanistisk demokratisk beredskap.

Offentligheten, det sosiale rommet for deliberasjon, bygger på et ideal om at motstridende interesser og argumenter skal være gjenstand for en herredømmefri, saksorientert meningsutveksling som er grunnlaget for politiske løsninger som gagnar fellesskapet. En vital offentlighet hviler på skjøre sosiale, økonomiske og kulturelle forutsetninger: en viss sosial likhet og en politisk kultur basert på respekt for grunnlovens og demokratiets spilleregler og gjensidige respekt for og solidaritet med hverandre som statsborgere.

Denne politiske kulturen er forankret i historiske erfaringer generasjonen til Brox og Habermas hadde med nazismen. Deres begrep om offentligheten bygger også på innsikten i hvordan fattigdom og utenforskap kan føre til radikalisering. Habermas, som nylig gikk bort, fremstår i et europeisk perspektiv ikke bare som etterkrigstidens viktigste offentlige intellektuelle. Han etterlater seg et livsverk som på vesentlige punkter bidro til å bygge det teoretisk-praktiske fundamentet for tysk demokratisering etter 1945. Utgangspunktet til Brox var forsvaret av den norske modellen på sitt beste, der grasrota med blant annet selveiende fiskarbønder banet vei for en mønstergyldig demokratisering basert på økonomisk likhet og selvråderett.

Habermas' og Brox' offentlighetsidealer innebærer ikke bare viljen, men også evnen til å skille saklig argumentasjon fra underholdning og *fake news*. Det forutsetter en selvforståelse knyttet til vår intersubjektivitet, vår feilbarlighet og vår evne til å lære. Vi er mimetiske flokkdyr, men besitter også evnen til å ta inn andres perspektiver og utvide og endre vårt eget – en evne som hjelper oss å se andre og rikere levemåter enn den som er synlig når verden kun oppfattes fra en endimensjonal, teknisk synsvinkel.⁸⁴

Referanser

- Bergstuen, S.T. (2026). Allmennkringkasting på markedets premisser. *Morgenbladet*, 30.01.2026.
- Blindheim, B.-T. (2024). Å tenke med Ottar Brox i vår tid. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 41(3–4): 331–338.
- Brox, O. (2003). *Vår kollektive dårskap*. Oslo: Pax Forlag.
- Conradt, D.P., Kleinfeld, G.R. og Søre, C. (2005). *A Precarious Victory. Schröder and the German Elections of 2002*. New York and Oxford: Berghahn Books.
- Fiskeribladet (2019). Norges Kystfiskarlag: Hvorfor må trålstigen stå fast? Leder. *Fiskeribladet*, 13.03.2019.
- Grytås, G. (2013). *Motmakt og samfunnsbygger. Med torsken og Norges Råfisklag gjennom 75 år*. Trondheim: Akademika forlag.
- Gundersen, T.R. (2022). *Haugianerne. Enevelde og undergrunn*. Oslo: Cappelen Damm.
- Habermas, J. (1969). *Vitenskap som ideologi*. Oslo: Gyldendal.
- Habermas, J. (1971 [1962]). *Borgerlig offentlighet – dens fremvekst og fall*. Oslo: Gyldendal.
- Habermas, J. (1980). Die Moderne – ein unvollendetes Projekt. I Habermas, J.: *Kleine politische Schriften*, bd. I–IV. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns*, bd. I–II. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1985a). *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

⁸⁴ Ifølge Habermas fører vår tids rendyrking av et teknisk perspektiv på verden til en ny form for uoversiktighet, jf. Habermas 1985b. Brox' ideal om offentligheten som et rom der vi belyser alternativ kunnskap og gjennomlyser de utilsiktede konsekvensene av politiske beslutninger, kan lyse opp veier til alternative livsformer og bedre liv.

- Habermas, J. (1985b). *Die neue Unübersichtlichkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1992). *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (2023). *Den nye offentligheten. Strukturendring og deliberativ politikk*. Oslo: Cappelen Damm.
- Hersoug, B. (2005). *Closing the Commons. Norwegian Fisheries From Open Access to Private Property*. Delft: Eburon Academic Publishers.
- Horkheimer, M. og Adorno, T.W. (1991 [1947]). *Kulturindustri. Opplysning som massebedrag*. Oslo: Cappelen forlag.
- Jarren, O. og Fischer, R. (2021). Die Plattformisierung von Öffentlichkeit und der Relevanzverlust des Journalismus als demokratische Herausforderung, 365–384. I Seeliger, M. og Seignani, S.: *Ein erneuter Strukturwandel der Öffentlichkeit?* Leviathan. Sonderband 37. Baden-Baden: Nomos.
- Jeffries, S. (2016). *Grand Hotel Abyss. The Lives of the Frankfurt School*. London og New York: Verso.
- Jentoft, S. og Finstad, B.P. (2018). Building Fisheries Institutions Through Collective Action in Norway. *Maritime Studies*, 17: 13–25.
<https://doi.org/10.1007/s40152-018-0088-6>.
- Lindgren, L. (2021). *Ekko. Et essay om algoritmer og begjær*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Mead, G.H. (1967 [1934]). *Mind, Self and Society From the Standpoint of a Social Behaviourist*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Nipperdey, T. (1983). *Deutsche Geschichte 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat*. München: Verlag C.H. Beck.
- Norges Verdensarv <https://www.norgesverdensarv.no>.
- NRK (2019). Vedtekter for Norsk Rikskringkasting, revidert. NRK-plakaten, del II. §13.
- Næss, A. (2003). *En del elementære logiske emner*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Opdal, V.L. (2015). Havforskerne er fortsatt bekymret for torskebestanden i Barentshavet. *Havforskningsinstituttet*, 01.07.2025.
- Pedersen, H., & Aarsæther, N. (2023). Intervju med Ottar Brox våren 2022. I N. Aarsæther,
- A. Oltedal, I. Botnen & H. Ramsdal (red.), *Venstrepopulisme?: Ja!* (s. 159–177). Novus forlag.
- Piketty, T. (2016). *Kapitalen i det 21. århundre*. Oslo: Cappelen Damm.

- Stokke, Ø. (2008). *Demokratiet, Europa og det moderne prosjektet. En diskursteoretisk analyse i spenningsfeltet mellom radikalt demokrati og økonomisk liberalisering*. Dr.art.-avhandling. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet.
- Sunstein, C.R. (2017). *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Sætre, S. og Østli, K.S. (2021). *Den nye fisken. Om temmingen av laksen og alt det forunderlige som fulgte*. Oslo: Spartacus.
- Thue, Fredrik W. (1997). *Empirisme og demokrati. Norsk samfunnsforskning som etterkrigsprosjekt*. Oslo: Universitetsforlaget – Det blå bibliotek.